

מזיכרונותיה של מאשה גרינבאום על מחנה קיווילי

אף שאיש לא הודיע לאסירים על כך, ידעו הכל שימיו של מחנה קיווילי ספורים. כתמיד, שמרו הגרמנים את הידוע להם לעצמם, אבל את התכונה הרבה לא יכלו להסתיר. מכוניות צבאיות שארגזיהן מכוסים ומכוניות אזרחיות שחורות של קצינים בכירים נכנסו ויצאו. מפה לאוזן עברה השמועה, שפינו ממשרדי המחנה את מרבית הציוד; סיפרו על קצין זה ואחר שהועברו אם למחנה אחר אם לצבא הנסוג ואם לגרמניה כדי לחזק את מה שיש לחזק. באוויר הורגש שינוי; אך כל שינוי, למדו האסירים, הוא רק שינוי לרעה. כולם ידעו מכבר שהרוסים מתקרבים, אבל פרטים מדויקים לא היו. האסירים לא ידעו היכן נמצא הצבא האדום: האם הוא מתקדם לכיוון אסטוניה – או ששינה כיוון דרומה? איש גם לא ידע מה מתכוונים הגרמני לעשות כעת. הפסימים שבין האסירים אמרו בביטחון, שלגרמנים יש רק תכנית אחת: לחסל את כל האסירים, כדי שאיש לא יוכל לספר לעולם מה קרה כאן; כלל לא בטוח שהרוסים מנצחים ומתקדמים; והעיקר, הן ידוע זה כבר, שהגרמנים אינם משאירים אסירים כשהם נסוגים, כדי שלא ייפלו חלילה בידי השונאים בעודם חיים. ואילו האופטימיסטים היו משוכנעים שהגרמנים לא יוותרו על כוח העבודה היהודי המעולה והנחוץ להם.

לפי הוראות הגרמנים, צורפו יחד כמה פלוגות עבודה ונשלחו לחפור תעלות מגן ליד הגשר שעל נהר קטן, שזרם לנהר הגדול פרנו ובמשך הזמן התייבש. מכיוון שמקום העבודה היה מרוחק 12 קילומטרים מן המחנה, היו מעירים את האסירים שעות אחדות לפני מועד ההשכמה המקובל, 4.30 בבוקר. ההליכה בחשכת הלילה בקור חזק בבגדים לחים היתה עיני נוסף – ודווקא כאשר מריחים כבר באוויר, לדעת המבינים, את השחרור. לאחר הליכה דרך שדות ויערות הגיעו האסירים, מכוסים אבק וחול, רעבים, צמאים ועייפים מאוד, ליעדם. בקושי יכלו להחזיק אז את האת ואת יתר כלי העבודה, אך מנהלי העבודה, שוט בידם, המשיכו להצליף ולענות כתמיד, האיכו באסירים, זירזו וצעקו ללא הרף: "ייקחכם האופל, כנופיה של עצלנים!"

למרות זאת הורגש לראשונה, שגם הגרמנים פוחדים. פוחדים ממה? ממה יש להם, לאדוני עולם אלה, לפחוד? ואולי יודעים גם הם שהמשחק אבוד, שהרייך השלישי לא יתקיים אלף שנה, שהבטחותיו של הפירר שלהם הכזיבו, כמו שהכזיבו הבטחותיהם של שליטים רבים אחרים לפניו באירופה, הזרועה דם, ייסורים ומוות. כמובן, הפחד לא עשה אותם טובים יותר, ואולי אף הגביר את אכזריותם. עתה התנהגו הגרמנים והאסטונים בעצבנות רבה, והיו צועקים אפילו זה על זה. הצחוק והשמחה לאיד נעלמו מפניהם, ונותרה רק האכזריות הגסה, המחפה על חוסר ביטחון ופחד.

במשך ימים אחדים ניהלו את העבודה חיילים וקצינים איטלקים. הם התנהגו בצורה אחרת לגמרי מן הגרמנים והאסטונים: הם לא קיללו, לא היכו, ועוד גילו נכונות לעזור: את הלחם שקיבלו חילקו עם האסירים, וגם מרק תרמו להם, לתדהמתם הרבה של האסירים. אלא שהדבר נמשך רק זמן קצר: האיטלקים נעלמו כמו שבאו, בלי הסבר ובלי שאיש היה מוכן לכך, ושוב חזרו הגרמנים והאסטונים עושי דברם הצייתנים לרדות באומללים ולהציק להם. בחפירת התעלות עבדו יחד נשים וגברים, ועל כולם הייתה ביום אותה שמש חסרת רחמים. לכולם היתה העבודה קשה באפיק הנהר היבש והמלא אבנים. אסור היה לנוח, ולו לרגע; מים לא ניתנו, וכולם היו רעבים ועייפים, ובעיקר צמאים. על הגשר שמרו עליהם אנשי הס"ס והאסטונים. כדי להפיג את השיעמום היו מטילים אבנים ואשפה על גביהם של האסירים, וצוהלים בשמחה למראה קפיצות הכאב שהיו גורמים בפגיעתם הרעה. לפעמים היו אזרחים אסטונים עם ילדיהם מגיעים בטיולם עד לכאן, ועומדים להסתכל בסקרנות. גם הם זרקו מכל הבא לידם על העובדים דמויי הנמלים שטרחו למטה, בערוץ הנהר, בחפירת תעלה כדי להגן עליהם.

בלילה, לאחר שנסתיימה העבודה, גררו האסירים את רגליהם העייפות חזרה למחנה. כמה מן העובדים הזרים, הולנדים ובלגים, הצטרפו באין רואה לסוף השיירה, ומהם פשטה הידיעה שעומדים לחסל את המחנה היהודי ולהעביר את האסירים למקום כלשהו. לאן? במקום תשובה היו מרימים אצבע לעבר השמים. מתי? בקרוב, בעוד שבוע אולי. מנין להם? שמעו ממקור מוסמך: מישהו משלהם שידע גרמנית עבד במשרדי הגסטפו, ושמע שני קצינים בכירים מדברים על כך. ועוד נודע להם שבגרמניה המצב רע מאוד, והמוני גרמנים נודדים ונמלטים מאימת הפצצות של בעלות הברית. משמע יום הנקמה בא! משלמים להם כגמולם, לארורים! הגרמנים כועסים ומאשימים את כולם – אך כמובן לא את היטלר וממשלתו ולא את עצמם שהלכו אחריו. לרוע המזל אין בכך משום בשורה טובה לאסירים, שכן בכעסם ימציאו בוודאי הגרמנים דרכים חדשות להציק להם. "מצב כזה", הסבירו המבשרים, "יש בו סכנה ליהודים ולעובדים הזרים, משום שבוודאי יעבירו אותם לגרמניה, אם לא יהרגו אותם קודם". אבל מה עם הרוסים, רצו כולם לדעת. היכן הרוסים? היכן הצבא האדום? למה הוא לא מתקדם? הרי אין כאן מי שיעצור אותו, חוץ מכמה אנשי ס"ס! ולמה הם לא באים? הלבטים החלו: אולי כדאי לברוח ליערות? אומרים שנמצאים שם פרטיזנים הנלחמים בגרמנים. מוכרחים לעשות משהו ולהציל את עצמנו! בלגי מבוגר הרים את ידיו השמימה ואמר: "הלא כולנו מאמינים באל אחד. התפללו אליו שיעזור לכם ולנו".

עתה כבר חשו השומרים, שבסוף הטור מתרחש משהו. מיד הגיעו כמה אסטונים וגרמני אחד, ובמכות ברוביהם החלו לפזר את ההתקהלות הקטנה. ההולנדים והבלגים הסתלקו, והאסירים חזרו לצעוד דומם לעבר המחנה, מעבירים בלחש לחברים את מה ששמעו, ומוסיפים קטעי ידיעות ושמועות כדי לנחם את עצמם ולהשכיח את עייפותם ופחדם.

נשמעו גם קולות מרגיעים: "והתעלות? הרי לא גמרנו את התעלות! עד שנגמור עלולים להתרחש דברים, ואין לנו אפשרות לדעת מה יילד יום. העיקר שיש עוד עבודה לכמה שבועות טובים". אולם דבריהם נפלו על אוזניים אטומות. גם עצת ההולנדים והבלגים אינה מציאותית: לאן לברוח? לחפש אסטונים טובים בלי ידיעת השפה? והרי כדי להגיע ליער חייבים לעבור ערים וכפרים עוינים, הרואים בכל היהודים קומוניסטים האשמים במלחמה, או בהריגת משיחם. ואם יצליחו כמה יהודים להגיע ליער, כמה זמן אפשר להישאר במחבוא בלי מים, בלי אוכל ובלי כל עזרה? ובכלל, מי יודע איפה הגבול ואיפה החזית, המשתנים במלחמה כל יום?

באי מנוחה שכבו האסירים על דרגשיהם. הקץ כה קרוב – ויחד עם זאת כה רחוק! כבר למדו שאין לבנות על שמועות, שרבות מהן תקוות שווא הן, ושרק בגלל הסבל נאחזים בהן כדי להתחזק עוד קצת ולא לוותר. רבים כבר התייאשו לחלוטין מהצלה ושקעו בקהות חושים כבדה, שממנה כבר אין רצון או כוח להתעורר.

במיפקד הבוקר שלמחרת לא הופיע המפקד וילהלם וורלה. באותו יום היו השומרים עצבניים מן הרגיל והכו על ימין ועל שמאל. יחד עם זאת הורגש שהם חסרי מנוחה, ואולי אף מפוחדים. הספירה התנהלה בעצלתיים: ספרו עוד פעם ועוד פעם, משום שהיו טעויות בספירה, והסיכום לא התקבל על דעת הקצינים. השמועות אמרו שאנשים ברחו בלילה, ושחוליות של אנשי ס"ס יצאו למצוד אחריהם. אולי בכך יש להסביר את היעלמותו של מפקד המחנה ואת עצבנות השומרים? שתי נשים מפלוגת החופרים חסרות, אמר מישהו. למרבה המזל לא נטלו הגרמנים בני ערובה כעונש באותו יום – אחרת עלול היה המצב להיות גרוע מאוד. אסירים התפללו בלחש: "הלוואי שיצליחו להימלט! הלוואי שהגרמנים לא ימצאו אותן! יהיה זה ניצחון מתוק, נקמה קטנה על כל מה שעשו ועושים לנו, מכה לגאווה...". לבסוף יצאו האסירים לעבודה.

כשחזרו האסירים למחנה ונערכה ספירת הערב, התברר ששוב חסרים כמה אנשים, וביניהם עוד כמה נשים. וילהלם וורלה רתח מזעם ואיים לתלות עשרה אנשים על כל בורח. סגנו הרוטנפירר רונדה צרח: "היכן הן שתי הנשים מפלוגת החפירות? כולם אשמים – וישלמו!" בלבם התפללו היהודים: "עזור להן, אלוהים אדירים! הן תהיינה העדות הראשונות ותוכלנה לספר על המחנות"; אבל בכך הסתיימה הפרשה לפי שעה. למחרת החמירו מנהלי העבודה את השגחתם, וגם מספר השומרים הוגדל. הם לא זזו ממשמרתם כל שעות העבודה, וכאשר יצא מי מהם להפסקה, לא עשה זאת לפני שנמצא לו מחליף. האסירים חשו היטב את השינוי: הם ספגו מכות נוספות, נאסר עליהם לדבר זה עם זה, להחליף מצרכים או לעזוב את עבודתם ולו לכמה דקות.

בעת השיבה למחנה המתין המפקד וורלה ליד השער, ועוד לפני שנערך המיפקד המקובל ערך בעצמו את הספירה. בעת המיפקד נשא וורלה נאום ארוך, ובו הזכיר לאסירים את כל

ההטבות שנתן להם, את טוב לבו ואת הדרישה החד משמעית לעבוד במסירות. "כפויי טובה" קרא להם ואמר, שלמרות כל מה שעשה בשבילם, הם מתנהגים בצורה בוגדנית ושפלה. שוב איים בעונשים קשים, אם לא יגלו לו היכן הבורחים מסתתרים – אך שוב לא קרה דבר. האסירים אכן לא ידעו לאן התכוונו הבורחים להימלט, שכן לא היתה במחנה מחתרת מאורגנת, ובריחה זו היתה פרי יזמתם של יחידים. רק מאוחר בלילה, לאחר שעות של עמידה במגרש, הורשו האסירים להיכנס סוף סוף לצריפים לשנת לילה.

בבוקר המחרת הוקפו העובדים בשומרים חדשים, אסטונים וגרמנים, ועדיין הקפידו הכל על המשמעת והשמירה כמו ביום הקודם. בערב קיבל המפקד וורלה את פני החוזרים מן העבודה בחיוך מבשר רעות: שתי הבורחות, נשים בהירות שיער עם עיניים כחולות מן העיירה אושמיאנה, על יד וילנה, למרות שנראו כאיכרות, נתפסו מיד על-יד שומר יערות אסטוני. במקום לעזור להן היכה אותן והסגיר אותן לצבא הגרמני, וזה החזיר אותן למחנה. כאן היכו אותן שוב, ואחר כך ירו בהן מחוץ לגדר המחנה, ממש ליד היציאה, והשאירו את גופותיהן כדי שכולם יוכלו לראות מה סופן של המנסות לברוח. מן הגברים שברחו לא נתפס בינתיים איש.

ביום המחרת יצאו העובדים למקומות העבודה שלהם בלב כבד, אבל כעבור שעות אחדות הוחזרו פתאום כולם למחנה. בדרך האיצי השומרים באנשים למהר. היה ברור שקרה משהו בלתי צפוי, וחרדה תקפה את האסירים. האם מדובר בחיסול המחנה? ומה יהיה עליהם? האם יירו בהם הגרמנים, או יעבירו אותם למקום אחר?

שקועים במחשבות ובדאגה מפני הצפוי להם הוחזרו כל קבוצות העובדים למחנה בשעה מוקדמת מן הרגיל, ולמרבה הפליאה חולק לאסירים כל המזון שהיה במחסן. הודיעו על מיפקד וניתנה הוראה שכל אסיר יתייצב עם חפציו. משמע, יוצאים מכאן. ואמנם, לאחר ספירה חפוזה ניתנה הוראה לזוז. שער מחנה קיוויולי נפתח בפעם האחרונה לרווחה וללא שמירה, והשיירה יצאה לדרך. לאן? – לא נאמר.

לבסוף הגיעו האסירים לתחנת הרכבת ופגשו שם יהודים ממקומות אחרים באירופה, שהובאו מזמן למחנות באסטוניה. את כולם דחסו לקרונות המיועדים להובלת בהמות. הרכבת זזה והביאה את האנשים לעיר הבירה רול היא טלין. ועכשיו – לאן?

מקור: מאשה גרינבאום, תקווה על פי התהום, יד ושם, ירושלים, 1999, עמ' 147-153.